

něli a na vlastní kůži zažili to, co předtím považovali za běžné – nevěnovat se tolik pacientům, ale technice výkonu a přístrojům. Pak naléhavě upozorňují (slovem i písmem) kolegy, aby nepřeceňovali roli techniky.

Pojetí spolupráce

Medicína se dnes stala týmovou záležitostí. Stanovení diagnózy, účinná terapie i návratná péče nejsou a nemohou být záležitostmi jedince a ani skupiny osob stejné kvalifikace a stejného oboru. Jde o práci v bohatě členěném týmu. Současná praxe (alespoň na českých lékařských fakultách) však naznačený trend výcviku sociálních dovedností nepodporuje. Student se připravuje převážně jako jednotlivec, necvičí si dovednost spolupracovat. Zcela odděleně probíhá příprava mediků a zdravotních sester, ačkoli v reálném životě musí spolupracovat. Obvykle navzájem nevědí, co je obsahem přípravy partnerů a co mohou po odborné stránce od druhé strany očekávat za kvalifikované výkony.

Velmi málo se využívá týmového vyučování, kdy každý účastník v rámci rozsáhlejšího kursu vnáší do výuky svůj pohled a podílí se na novém „akordu“ (lékař teoretik + lékař klinik, lékař klinik + odborník z laboratoře, lékař + psycholog, praktický lékař + lékař klinik, lékař + zdravotní sestra, psycholog + zdravotní sestra).

ZÁVĚR

Transmise kultury se neoddiskutovatelně týká rovněž zdravotnictví. Naše rámcové úvahy naznačují, že se zatím **stávající způsob transmise a jeho důsledky pro nové generace lékařů** jen v malé míře stává u nás předmětem reflexe. Pokud už ano, jedná se na většině fakult zatím spíše o jednotlivce, chybí snaha o systémové řešení (výjimkou z tohoto neradostného konstatování je jediné 3. Lékařská fakulta UK Praha). S uvažovaným vstupem ČR do Evropské unie se radikálně promění celý kontext transmise, což může být impulsem ke změně anebo důvodem k propadu do provinčnosti a obtížné uplatnitelnosti absolventů.

LITERATURA

EINSTEIN, A.: *Jak vidím svět*. Praha, Nakl. Lidové noviny 1993.

Malí medzi veľkými: žiaci hovoriaci dialektom

Peter Gavora

Katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta,
Univerzita Komenského

I

V tomto príspevku chcem opísať situáciu žiakov, ktorí hovoria mimo školy dialektom, pričom dialekt sa spája s jednou kultúrou, a v škole na vyučovaní prepnú do štandardnej slovenčiny, ktorá sa spája s inou kultúrou. Ukážem, že scenéria školy a obce je dosť štruktúrovaná a poskytuje rôzne udalosti s viacerými rozvrhmi prepínania medzi obidvoma kódmi a teda aj obidvoma kultúrami.

Prístup, ktorý som v tomto príspevku zvolil, vychádza z **etnografie komunikácie** (D. Hymes, J. Gumperz, H. Sacks, E. A. Schegloff a iní). Je to oblasť, ktorá skúma jazykové správanie ľudí v prirodzených situáciách, a to najmä pri komunikácii tvárou v tvár. Opisuje implicitné pravidlá, štruktúry a predstavy o komunikácii v danej komunite.

Môj príspevok je založený na rozhovoroch so žiakmi, rodičmi a učiteľmi, a to na pozadí participačného pozorovania. Prostredie a ľudí z tejto obce som spoznával v priebehu posledných 19 rokov, keď som v obci trávil svoj voľný čas.

II

Žiaci, ktorí sú v centre môjho opisu, žijú v malej dedinke menom Plavecký Peter. Je to obec, ktorá má asi 200 domov a 800 obyvateľov. V obci je malá škola, ktorá má len dve učiteľky a dve učebne. V každej z nich sa učia súčasne dva ročníky. Odborne povedané ide o tzv. málotriednu školu. Od piateho ročníka žiaci dochádzajú na vyučovanie do susedných obcí. Stredné školy študujú v mestách – v Senici, Malackách, Trnave a inde.

Lokalita obce je dosť dôležitá na pochopenie celkovej situácie. Obec leží na juhozápadnom Slovensku, v regióne Záhorie, čo je územie medzi hrebeňom Malých Karpát a riekou Moravou. Meno Záhorie je tu adekvátne, pretože región leží za horami (keď sa však naň dívame z pozície ostatného územia Slovenska). Región je však príznačný nielen svojou lokalitou, ale aj architektúrou obydli, orálnymi tradíciami a folklórom a snáď aj povahou ľudí (zemiti, tvrdohlaví, prešibaní a zábavní). Čo však je najdôležitejšie z hľadiska tohto príspevku – hovorí sa tu dialektom, ktorý sa značne líši od štandardnej slovenčiny. Ľudia, ktorí tomuto nárečiu neboli dlhšie vystavení a nezvykli si naň, mu môžu rozumieť ťažšie.

Miestny dialekt si deti osvojujú doma ako prvý kód („materinský kód“) a slúži im na pochopenie a vyjadrenie javov okolo seba. Od začiatku prvého ročníka základnej školy sa učia štandardnú slovenčinu.¹ Učia sa ju tak, že sú vystavení slovenčine počas celého vyučovania – počúvajú učiteľku, ktorá rozpráva štandardnou slovenčinou, a napodobňujú ju (čo sa deje s istou dávkou prinútenia a s vysokou frekvenciou korekcie zo strany učiteľky).

Stojí za zmienku, že tento kód sa učia navyše ku kurikulu, ktorý majú predpísaný všetci žiaci na Slovensku. Inými slovami, je na nich kladená v porovnaní so žiakmi, ktorí rozprávajú štandardnou slovenčinou, vyššia záťaž. Ale na rozdiel od príslušníkov národnostných menšín žijúcich na Slovensku (tj. Maďarov, Rusínov) nemajú špeciálny vyučovací predmet pre štandardnú slovenčinu ako druhý kód.

III

Po tomto orientačnom úvode opíšme teraz, ako prebieha a čím sa riadi u týchto žiakov komunikácia a aké významy a postoje sa ňou sprostredkujú.

Prvým dôležitým faktom je, že obsahy, ktoré sa s novým kódom – štandardnou slovenčinou – k týmto žiakom dostávajú, sú diš-

¹ Štandardná slovenčina je jazyk, ktorý používa v bežnej komunikácii vzdelaná vrstva na Slovensku. Od spisovnej, tj. „vyššej“ slovenčiny, sa líši uvoľnenejšou lexikou a výslovnosťou. Typickým znakom štandardnej slovenčiny je vyslovovanie *l* namiesto *ľ* (napr. *lavý* namiesto *ľavý*) a *e* namiesto *ä* (napr. *meso* namiesto *mäso*).

tantné, nie sú pre každodenný život žiakov bezprostredne potrebné alebo užitočné. Ich využitie je len pri ústnej alebo písomnej produkcii pre učiteľku. Témy, o ktorých komunikujú mimo školy, sú úplne odlišné.

V škole si však deti neosvojujú len štandardný jazyk, ale i nový register (funkčný štýl). Register školskej slovenčiny je iný ako register dialektu. Školský jazyk je jazyk odborný, zbavený emocionálneho zafarbenia, tak typického pre deti. Kým komunikácia v dialekte má všetky znaky neformálnej komunikácie, komunikácia vo vyučovaní má naopak znaky formálnej, inštitucionálnej komunikácie.

Ďalej je dôležité to, že žiaci cítia, že druhý kód im bol dosadený, zriadený niekym iným, a to niekym žijúcim v meste. Protipól dedina – mesto je tu v pozadí zreteľne cítiť.

Vzťah žiakov k štandardnej slovenčine ovplyvňuje aj ďalší prvok. V škole sa v hojnej miere používa písaný text, ktorý však v nárečí nefunguje, a s osvojovaním čítania a písania má veľa žiakov problémy. Vlastne sa dá povedať, že sa žiaci učia dva nové kódy – (1) štandardnú slovenčinu ako takú a (2) písomný kód a vedomosti a zručnosti s ním spojené. Ovládnutie písomnej komunikácie nechápu všetci žiaci ako nástroj ich rozvoja a kultivácie, ale ako záťaž, pretože sa s ňou spájajú učebné problémy.

Žiaci si s novým kódom – štandardnou slovenčinou – osvojujú i pravidlá školy ako inštitúcie (organizáciu času, pravidlá komunikácie v triede, pravidlá správania a pod.). Tieto pravidlá musí dieťa vstupom do školy rešpektovať. Tieto pravidlá však obmedzujú voľnosť, ktorú má dieťa mimo školy. Sú to väčšinou pravidlá podriaďovania sa.

Súhrn uvedených atribútov jazykovej situácie, tj. dištantnosť, dosadenosť, skriptuálnosť, nový register a nové pravidlá školy asi spôsobujú, že štandardná slovenčina sa nestala „vyšším“, prioritným kódom, ktorý by mal vytlačiť nárečie u všetkých žiakov. Výsledkom je, že žiaci prepnú do dialektu, kedykoľvek je to možné. Jadrom ďalšej časti príspevku je opis režimu tohto prepínania a komentár k nemu.

Všeobecne: Cez prestávku sa žiaci spolu rozprávajú nárečím. Keď sa začne vyučovacia hodina, prepnú do štandardnej slovenčiny. Cez ďalšiu prestávku opäť prepnú do dialektu. Vyučovací deň

teda u nich prebieha v cykle: jeden segment v štandardnej slovenčine, ďalší segment v nárečí, ďalší segment opäť v štandardnej slovenčine, atď.

Oficiálna komunikácia v žiaka s učiteľkou v triede počas vyučovania prebieha v štandardnej slovenčine. Žiaci odpovedajú, hovoria a píšú v štandardnej slovenčine. **Neoficiálna komunikácia**, tj. komunikácia žiaka so žiakom mimo „hlavného diania“ v triede prebieha v dialekte. Typicky to býva zabávanie sa so spolužiakom, našepkávanie a pod. Stáva sa, že žiak odpovedá učiteľovi v štandardnej slovenčine, ale odvrkne niečo susedovi (ktorý ho povedzme dráždil) v nárečí a potom pokračuje učiteľovi opäť v štandardnej slovenčine. Toto prepínanie je spontánne a mimovoľné a, pokiaľ môžeme usúdiť, prebieha inakšie ako keď človek prepína z materinského jazyka do cudzieho jazyka, keď sa tento jazyk učí.

Mimo triedy v škole (na dvore, na chodbe školy) sa žiaci spolu rozprávajú nárečím. Keď ide o komunikáciu s učiteľom, obyčajne prepnú do štandardnej slovenčiny, ale keď je obsah komunikácie osobný alebo emocionálne nasýtený, prepnú do dialektu (učiteľka hovorí vždy v štandardnej slovenčine). Napríklad keď učiteľka požiadala žiaka na triednickej hodine (ktorá má trošku iný charakter komunikácie ako iná hodina), aby povedal, čím chce byť, prepol do nárečia. Povedal: „*Hasičem. Šak furt nehorí.*“

Keď sa žiaci rozprávajú s učiteľkou mimo školy a hlavne keď ich je viac (tvoria skupinku), majú tendenciu prepnúť do dialektu. Mimo školy sú však obsahy rozhovorov väčšinou osobné, čo si obyčajne vyžaduje používanie dialektu.

Písomná komunikácia sa vždy uskutočňuje v štandardnej slovenčine. Na otázku, v akom „jazyku“ by napísal list kamarátovi do Zvolena (kde sa hovorí peknou spisovnou slovenčinou) jeden žiak povedal, „*Po slovensky.*“ (tj. v štandardnej slovenčine). Ale tá istá odpoveď znela aj na otázku, akým „jazykom“ by napísal list priateľovi do Senice (kde sa hovorí tým istým nárečím). To znamená, že uňho existovalo povedomie, že písaná forma jazyka je rezervovaná pre štandardnú slovenčinu. Jeden žiak, ktorý navštevoval učňovskú školu, mi vysvetlil, že štandardná slovenčina je na to, aby si ľudia používajúci rôzne nárečia, porozumeli. Inými slovami chápal štandardnú slovenčinu ako prostriedok zastrešujúci všetku komunikáciu v národe. (Nie je však jasné, či išlo o žiakov vlastný názor, alebo či žiak len reprodukoval názor prevzatý.)

Keď som žiaka požiadal, aby mi povedal nejaké učivo (napr. Archimedov zákon) v nárečí, reagoval bez váhania, že to nejde. Vysvetlenie je dvojité: (1) nárečie nemá pojmové prostriedky na vyjadrenie niektorých odborných obsahov, (2) učivo, najmä faktografické učivo, sa vždy spája so štandardnou slovenčinou. (3) učebné obsahy sú naučené žiakmi mechanicky a reprodukovujú sa mechanicky.

Pozrime sa teraz na používanie kódov mimo školy. V kostole prebiehajú bohoslužby v štandardnom jazyku. Je to preto, že základom liturgie je písomný text. Ľudia sa modlia a spievajú v štandardnom jazyku. Je zaujímavé, že miestny kňaz pri kázni niekedy prepne do dialektu, aby zvýšil atraktivnosť kázne (kňaz však pochádza z tohto regiónu).

Na diskotéke diskžokej moderuje v štandardnej slovenčine.

Rodičia hovoria na schôdzi Združenia rodičov a priateľov školy v nárečí.

Chlapec, ktorý má obidvoch rodičov učiteľov, hovorí doma v štandardnej slovenčine. S deťmi mimo domu hovorí v nárečí.

IV – ZÁVER

Komunikácia založená na prepínaní z jedného kódu na druhý nie je niečo nezvyklé. Je to spôsob potrebný a užitočný. Lingvisti nazývajú ovládanie dvoch variantov toho istého jazyka **diglosia**. (Treba ju odlišovať od bilingvizmu, čo je ovládanie dvoch jazykov.)

Žiaci ukázali, že dva kódy používajú **funkčne**, podľa toho, ako si to situácia a komunikované obsahy vyžadujú. Jeden kód je pre nich prijateľný v jednej situácii, ale neprijateľný pre inú situáciu a naopak. Voľba nesprávneho kódu sa pociťuje zúčastnenými stranami ako porušenie pravidiel používania kódu.

Veľmi zaujímavý je pedagogický aspekt používania dvoch kódov. Žiaľ, žiakom vstupujúcim do prvého ročníka základnej školy s iným kódom, než je kód majoritnej populácie, bola venovaná u nás len veľmi malá odborná pozornosť. V anglosaskej literatúre bola v tejto súvislosti rozpracovaná teória o tzv. jazykovom deficite. Žiaci, ktorí pochádzajú z nižších spoločenských vrstiev alebo etnických skupín, neovládajú dostatočne vyučovací kód s čím sa viaže i ich študijný neúspech v škole.

Slavka, ako pristupovať k deťom, ktorých dominantný kód pred vstupom do školy tvorí neštandardný variant jazyka, je zložitá. Existujú tri možnosti riešenia situácie:

(1) Lingvistické „preštiepovanie“ detí na štandardný jazyk. Druhý kód sa vytláča. Tento spôsob je oficiálnym spôsobom u nás. Chýbajú však remediálne a kompenzačné programy na zvládnutie extrémnych situácií.

(2) Prvý kód zostáva vyučovacím kódom školy. Toto riešenie nie je rozšírené. Bojujú oň radikálne skupiny aktivistov v zahraničí. Sem patrí napríklad úsilie, aby *Black English Vernacular*, neformálny jazyk Afroameričanov, sa stal vyučovacím jazykom v niektorých školských obvodoch USA.

(3) Deti sa v škole učia v štandardnom jazyku, ale regionálne učivo sa preberá v dialekte. Tento prístup neuberá prestíži dialektu a naopak napomáha rozvoju percepcie regionálnej kultúry, ktorá je veľmi bohatá a zaujímavá. Keďže v tomto variante vstupujú do hry dva kódy a dve kultúry, deti môžu byť v istom zmysle kultúrne bohatšie ako deti vychovávané len v majoritnej kultúre.

Role „skrytého kurikula“ školy v transmisi „lokálnej kultúry“ na pozadí konfesní roztržky a národnostných nejasností v obci na severovýchodě Slovenska v letech 1994-96

Stanislav Kužel

Ústav pro etnografií a folkloristiku,
Akademie věd České republiky

V letech 1994-96 jsem prováděl sociálně antropologický terénní výzkum v etnicky a národnostně různorodé obci (Rusíni, Ukrajinci, Slováci a Romové) na severovýchodním Slovensku, kde došlo ke konfesní roztržce mezi pravoslavnými a řeckokatolíky. V r. 1991 bylo v obci 560 obyvatel: 494 Slováků (včetně 106 Romů), 67 Rusínů a Ukrajinců – vesměs starších obyvatel. Kromě Romů byli všichni, s určitými generačními rozdíly, alespoň v ústním projevu schopni používat jak slovenštinu, tak místní lemkovský (rusínský či ukrajinský) dialekt. Obec byla rozdělena zhruba na polovinu mezi pravoslavné a řeckokatolíky plus malý počet římských katolíků. Pro srovnání: v roce 1980 měla obec 573 obyvatel, podle udání národnosti: 264 Slováků a 309 Ukrajinců, v rámci obou národností bylo neznámo jak 72 obyvatel romského původu, z toho 85% pravoslavných a 13% římských katolíků, což platilo až do r. 1990.

Obec (20 km severozápadně od Bardejova) leží na území, jehož obyvatelstvo bývá vzhledem ke svému rusínskému či ukrajinskému dialektu resp. bilingvnosti dialekt/slovenština objektem snah vzájemně si konkurujících sdružení Rusínská Obroda a ZRUS (Združení Rusínů-Ukrajinců Slovenska), které z vnějšku konstruuji „národnostní vědomí“ skrze využívání na něm jinak nezávislých